

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА

Ч. 53.

БОГДАН ЛЕПКИЙ

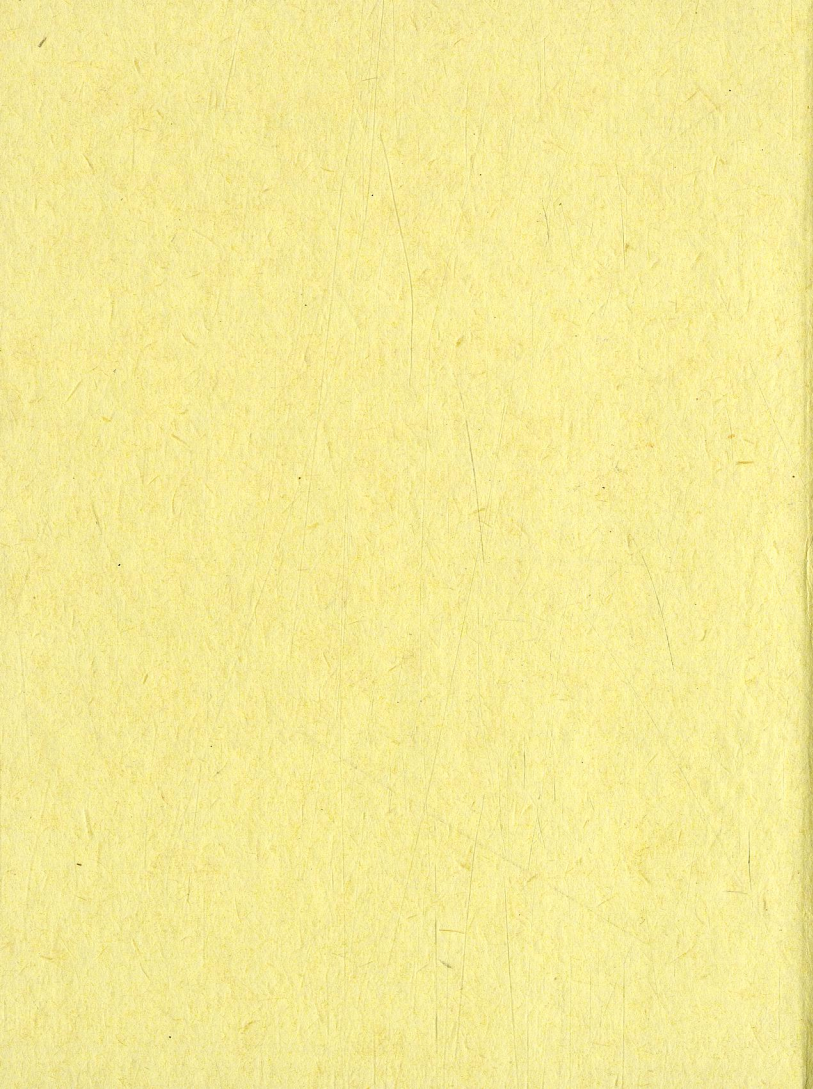
МАЗЕПА

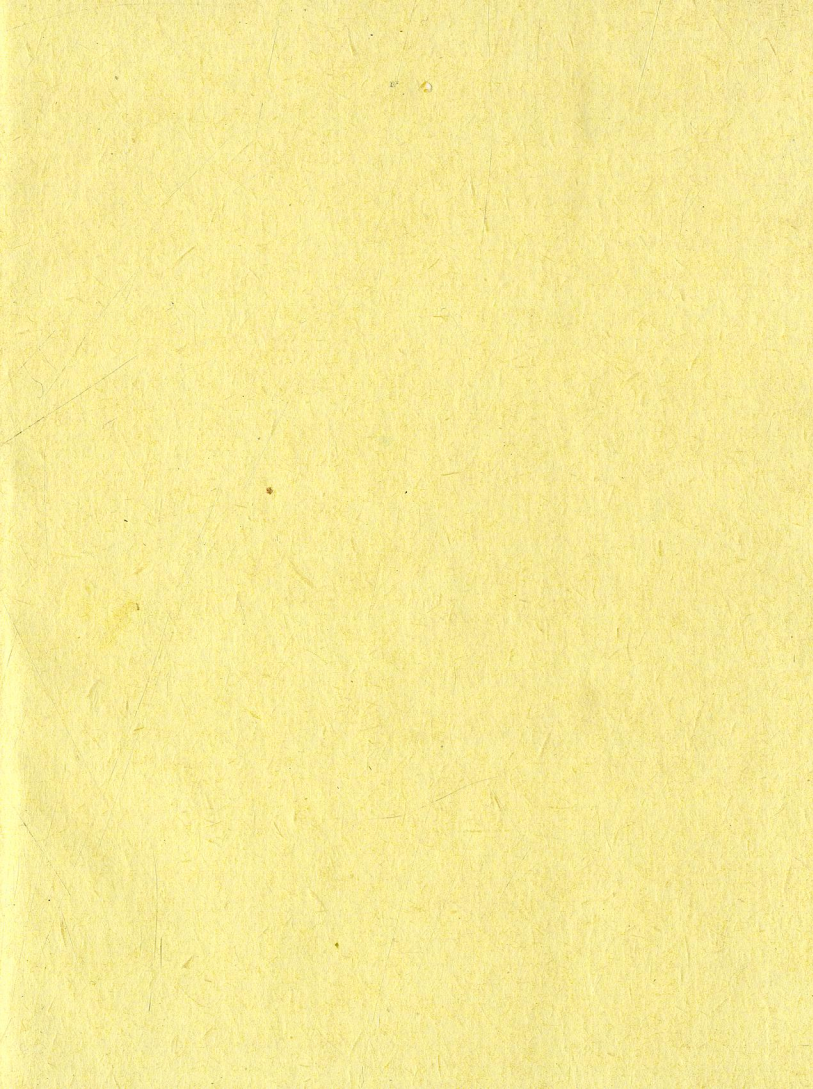
Ч. II. Не вбивай.

Ч. III. Батурин.

(Вступ, характеристика осіб,
історичний підклад, зміст.)

Накладом Української Книгарні й Антикварні
у Львові, вул. Рутовського ч. 22

66
10
~~БОГДАН~~
БОГДАН ЛЕПКИЙ

МАЗЕПА

ч. II. Не вбивай.

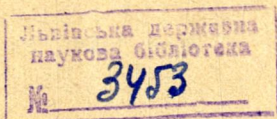
ч. III. Батурин.

5426
(Вступ, характеристика осіб, історичний
підклад, зміст)

~~Львів. Бібліотека
заст. дир.
1948 р.~~
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Зладив: І. ІСТОРИК.

8 (с) У...: 1917" (032)
Ш5(2-Уи)5-4 Лекции 53

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Гетьман Мазепа в усесвітній літературі.

Гетьман Іван Мазепа — це найпопулярніша постать з історії України в усесвітній літературі. Завдячує він свою популярність не лише тому, що він дуже велика історична особистість — все одно, чи ставитися до нього прихильно, чи ворожо. Завдяки цьому міг він бути предметом артистичного змальовання в літературах українській, московській, шведській чи польській. Поминаючи українську літературу, у трьох інших він справді популярний. Зокрема **московська література** має кілька творів, що займаються особою великого гетьмана, як поема Рилєєва „Войнаровскій“ (пис. 1823), Пушкіна „Полтава“ (1829), історичні романи: Т. Булгарина „Мазепа“ (1832), П. Голоти „Иванъ Мазепа“ (1832), С. Ізвольського „Мазепа, гетьманъ Мало-россії“ (3. вид. 1879), драма А. Соколова „Мазепа“ (1894) й ін. Є й опера П. Чайковського „Мазепа“ (1880-1883). **Польська література** має теж кілька творів, посвячених постаті гетьмана Мазепа. Поему про нього, п. н. „Pułtawa, poема epičné“ (1803), написав єзуїт Нік. Мусніцький. Зокрема заслугує на увагу трагедія Юлія Словацького „Mazepa“ (1840), далі трагедія В. Богданка (Bogdanko) „Mazepa“ (1870), і роман Фр. Равіти-Гавронського „Pan hetman Mazepa“ (1888). У **шведській літературі** займалися Мазепою ті письменники, що писали про Карла XII.,

як Й. Ольоф, В. Бравн (1. пол. XIX. ст.), Гейденштам (1897), Валлін (1883) й ін.

Але в західньо-європейські літератури (англійську, французьку, німецьку й ін.) попав він іншою дорогою. Популяризував його там відомий вільнодумний філософ і письменник Вольтер, написавши твір „Histoire de Charles XII“ (Історія Карла XII“, 1730). Вольтер мав добрі відомості про Українського Гетьмана; інформацій уділяв йому Пилип Орлик за посередництвом свого сина, Григора Орлика, що працював на еміграції, приговляючи відповідну кон'юнктуру для визволення України з-під московського ярма. Та не велич історичної ролі гетьмана Мазепи полонила фантазію західньо-європейських письменників, а щось друге. Іменно — фантастична їзда Мазепи, привязаного до коня й пущеного шаленим бігом, як пімста за залицання до одної польської шляхтянки. Вістку цю дістав Вольтер певне від поляків, що їх багато находилося на дворі Станіслава Лещинського на еміграції. Версії про цю пригоду, в основі незгідні, маємо в польських мемуаристів: Пасека (2. пол. XVII. ст.) й Отвіновського (1. пол. XVIII. ст.). Історичні дослідження виказали, що пригода з конем видумана самим Пасеком, особистим ворогом Мазепи, хоч Мазепа в молодості мав не одну любовну пригоду. Навіть на старість не було в нього без таких пригод — щоби згадати хочби роман із Мотрею Кочубеївною. Отже головна фантастична їзда на коні, дуже гарна тема для романтиків, зробила постать Мазепи дуже популярною на Заході.

Найраніше впровадив Мазепу до зах.-євр. літератури **англієць**, лорд Байрон, написавши поему

„Mazeppa“ (1819). У французькій літературі писав про Мазепу Віктор Гюго („Mazeppa“, у зб. „Les Orientales“, 1828), а роман писав якийсь безіменний автор, п. н. „Mazeppa, chef des Cosaques de l'Ukraine“ (1830). Про Мазепу складали й мельодрами; останньою скомпонував Ем. Неріні оперу п. н. „Мазепа“ (1925, про це див. І. Борщак, Нова французька опера „Мазепа“, „Діло“, 1925, ч. 86). Але найбільше Мазепою займалися **німці**. Знаємо поему „Mazeppa“, підписану ініціалами G. E. S. (1844), драми: А. Мая „Der König der Steppe (Mazeppa)“ (1849), Р. Готшала „Mazeppa“ (1860, на укр. мову переклав О. Ю. Федькович), Й. Старка „Die Schlacht bei Poltawa“ (1855), роман А. Мюцельбурга „Mazeppa“ у двох томах (1869) й ін. Зокрема заслугує на увагу драма **Готшала**, а то для змалювання **Мотрі, яке нагадує „Мотрю“ Лепкого** й мало мабуть на нього вплив. Мотря змальована тут як жінка вроджена для влади, із глибоко заложеним інстинктом до панування. Вона хоче враз із гетьманом сповняти його величезні наміри; задля корони, що світить у далечині, вона кидається йому на шию й обіцяє йти з ним разом. Вплив на креацію Лепкого тим більше ймовірний, що історичний матеріал про Мотрю цілком не змушує нас уявляти собі її саме такою, як її малює Лепкий. Даючи в Мотрі ніби двійника Мазепи (пор. др. В. Безушко, З розмови з Богданом Лепким, автором „Мазепи“, „Діло“, 1930, ч. 6), трудно, щоби Лепкий не пригадував собі (бодай підсвідомо) креації Готшала, що досить відбиває на тлі переважно фантастично-авантюричної літератури про гетьмана Мазепу.

Так завдяки праці мазепинця Орлика, а навіть сплетні мемуариста Пасека, переданих Вольтером, гетьман Мазепа став найпопулярнішою постаттю з історії України на Заході. Навіть у літературах чеській і італійській є твори про нього.

II. Характеристика осіб.

Тут будемо характеризувати лише ті особи, що не виступали в „Мотрі“. Про тих, які вже були характеризовані в „Мотрі“, згадаємо лише про дві: саму Мотрю й матір її, Любов Хведорівну. **Мотря**, подружившись з Чуйкевичем, змінилася. Це вже не та давня, горда, задивлена у блеск булави й Івана Степановича. Для неї тепер існує вже лише гетьман і справа. Сама вона, що раніше думала про себе, починає тепер думати про других; порозуміла терпіння й це змінює її. Відтепер вона працює з людьми і для людей — тому не виїздить із Батурина. Лише часом, у поодинокі хвилини втоми — фізичної, чи духової — ніби виступає давня Мотря: як у хвилину прощання з гетьманом, коли він уже переходить за Десну, або тоді, як Любов Хведорівна сидить при її постелі, після суду московських старшин, як приходить момент хоробливої візії в Мотрі. **Любов Хведорівна** теж друга вже людина. Смерть чоловіка зломила її гордість, прийшла година жалття. Вона вже не давня, горда Кочубеїха; це зломана життям жінка. Вона вже не має урази до гетьмана Мазепи; порозуміла його пляни і співчуває їм. Ні про славу для себе, ні про маєтки не дбає; палить свій двір враз із іншими. Нехай Кочубеї будуть разом із людьми...

1. Не вбивай.

Із постатей, що, правда, виступають уже в „Мотрі“, але про них письменник ширше не говорив, найбільше розвинена тут постать **Пилипа Орлика**, генерального писаря гетьмана Івана Мазепи. Це мудра людина, хоч молода; в повісті він змальований як чоловік років 35. Він справно вміє полагоджувати державні справи й є дуже прив'язаний до гетьмана. Але бувають моменти, коли він хитається між вірністю до гетьмана й любов'ю до родини — хоч вірність перемагає. Мається вражіння з повісти, що він живе моментами. Він бунтується проти непереможного впливу, який на нього (й не лише на нього одного) має гетьман Мазепа, але ніколи тому впливові не може опертися. Сталости в ньому нема.

Король шведів, **Карло XII**, це молода людина, ніби фантаст, зайнятий своїми плянами. Між людьми він поводитьсь так, ніби вибачається, ніби все змішаний. Зате як має якийсь плян у своїй голові, то від нього його не сила відвести. Він ніби й питається своїх генералів, що вони думають, але все поступить так, як сам хоче. Своїх шведів дуже любить, але по-своєму — й кидає ними скрізь, куди лише його буйній фантазії забажається.

З інших осіб відмітити б хіба грека **Згуру**, що любить багато розказувати про свої геройства, але мимо цього є людиною солідною, вірною гетьманові. Визначається ще в повісті зложений із престолу **болгарський архієрей**, відразливий на вид уже хочби своєю ніби трупячою головою, розпущений, але хитрий і проворний; тринітар **о. Авгу-**

стин і езуїт **Заленський** нічим, крім проворности, й не визначаються.

2. Батурина.

Найзамітнішою особою в цій повісті є московський старшина, **Петро Павлович Скорін**, із дворянської, старої родини. Він цілком не похожий на напів азійських москалів; це європеець по культурі. Дуже гарний зі себе так, що навіть на Мотрю зробив вражіння. Але товариші мали його за чудака, бо він не брав участі в їх пересічних розривках і дикунських оргіях. Лицарський, із глибоким почуттям честі й обов'язку, не може стерпіти зневаги від Меншікова і — застрілюється.

Полковник **Чечель**, комендант обложеного Батурина, це лицар і вожд і глибоким почуттям обов'язку. Він боронить Батурина доки може, не щадячи себе ні трохи, але як бачить, що все пропадає, рятує рештки армії й виводить її Батурина.

Крім нього ще більше сказано про хороброго німця, начальника гармат **Кенігсена**, до смерти вірного гетьманові, в якого служить, і **Івана Носа**, зрадника, що старається лише про себе й тому хоче вивести Мотрю.

III. Шведсько-український союз.¹⁾

Аж до недавних часів шведсько-український союз 1708. року змальовувано невірною. Московські історики старалися змалювати перехід гетьмана Мазепи до Карла XII. як зраду самого гетьмана своєму цареві, який був його сувереном. Вони опиралися на зразу ж таки невірну, на свою користь інтерпретовану Переяславську умову, заключену Богданом Хмельницьким 1654. року з Москвою, — ніби-то Богдан Хмельницький піддав Україну під владу царя. Згідно з цим цар був таким самим повелителем України, як і Московщини. Цю інтерпретацію підняли й московські історики і змальовували Івана Мазепу як зрадника. Свої ж, українські історики теж уявляли собі перехід до шведів як особисте діло гетьмана Мазепи, за справу його величезної амбіції. Але ні одні, ні другі справи як слід не порозуміли; вияснено це недавно.

Бо ж на ділі шведсько-український союз цілком не був особистим ділом гетьмана Мазепи, але потребою й вимогою цілої нації. Не хто, як самі старшини генеральні напірали на гетьмана, щоби пірвав із Москвою і пристав до побідного Карла XII., шведського короля. Ця старши-

¹⁾ Продовження до ч. 52.

на — щоби назвати лише Ломиковського, Горленка, Апостола, Скоропадського й інших, — сама була настроєна дуже активно, не була лише повільним знаряддям у руках гетьмана, хоч і він був щирим патріотом України. Гетьман Мазепа не руководився тут ніякими особистими виглядами, лише сповняв те, що було потрібне для України.

Видвигаючи ідею пірвання з Москвою і прилучення до шведів, українська правляча верства мала до того і правні основи, і традицію. Що торкається традиції, то вже Богдан Хмельницький у останні часи свого життя носився із гадкою пірвати з Московщиною й заключити союз зі Швецією. Навязуючи до цієї традиції, старшина мотивувала і правно обґрунтовувала своє рішення — зірвати з Москвою. Богдан Хмельницький, виборовши для України повну державну самостійність, прилучився добровільно до Московщини, яка не мала мати для Україною ніякої влади. Та сталося інакше. Перш-за все Москва розділила Україну і проти умови віддала Правобережжя полякам (1667. р., андрусівський трактат); даль, неправно й насильно заводи́ла свої залоги на Україні; врешті, Москва хотіла знищити окремішність України. Це все було насильством; боронячися перед ним, Україна шукала нового союзника.

Такі були правні основи розриву; не було ніякого підданства, отже і зради ніякої тепер не було. Москва зломила умову, то й Україна не мусіла її додержувати.

Такі були правні основи розриву з Москвою, а ідеалом старшини й гетьмана була суверенна й незалежна Українська Держава. За це вони підно-

сили тепер боротьбу, на таких лише умовах могли заключити зі Швецією союз. Союз цей заключено, а умова його була цілковитим забезпеченням цього за Україною. Поодинокі точки трактату були такі:

1) Шведський король зобов'язується обороняти Україну і прилучені до неї землі й дати для цього військову допомогу, яка оставала б підчас операцій на Україні під комендою гетьмана.

2) Всі землі, що їх відбереться від Москви, а які колись належали українській нації, задержить Україна.

3) Гетьман і стани будуть заховані на цілій території.

4) Гетьман Іван Мазепа не може бути порушений у володінні; після його смерти вибереться іншого гетьмана.

5) Шведський король не може посягати по суверенність України, й т. д.

Запевнивши в той спосіб Україну, гетьман із невеликим військом, яке мав при собі, перейшов до шведського табору. Почалася війна, якої першою жертвою впала гетьманська столиця, Батурин, що вірно до остатка боронила честі гетьмана і своєї. Москалі, під комендою Меншікова, по-звірськи зруйнували її. Упав Батурин через зраду сотника Івана Носа.

Так отже шведсько-український союз являється один із найвиразніших актів будови незалежної Української Держави.

IV. Зміст.

1. Не вбивай.

У Жовкві. Місто Жовква ніколи не мало таких Великодних Свят, як 1707. року. Пробирав тут цар Петро, гетьман Іван Мазепа й численні українські, польські й московські війська. З Петром було скрутно, бо король Август, примушений, зрікся корони, й тягар війни впав на царя й гетьмана. Цар звав гетьмана на раду, але тайну й самого. Старшини лютилися й чекали на гетьмана. Говорили всяке, про непевність компанійського полковника Танського й Кочубея, аж покоевий гетьмана, Кендзеровський, спосвітив про прихід Івана Мазепи. Прийшов такий похмурий, як його ще ніколи не бачили. Ідучи поздоровив старшин і зачинився у своїй спальні. Збентеження старшин було велике й деякі вийшли; почувши це, гетьман ввійшов до старшин. Не прийняв пропонованого обіду; добре його нагодували в царя. Але москалям не дасть себе в каші з'їсти. Старшини слухали. Ломиковський зважився спитати, що було на раді, але гетьман тайни не виявив. Він хвилювався, казав, що не дасть України ні за які титули, що йому жертвують. Старшини напірали, щоби вже тепер зірвати з москалями і пристати до шведів; але гетьман казав, що поспішно діла робити не можна. На вістку, що до нього йде Меншіков, гетьман ляг до ліжка.

Посол від царя. „Світлішого“ впустили. Він побачивши гетьмана в ліжку, розпитував про здоров'я. Гетьман був знервований і говорив, що самі вони в хворобу його вганяють, але кричати на себе він не дозволить. Зневаги не терпітиме. Тепер хоче прийняти маслосвятіє — на останню дорогу. Всежтаки Меншіков відійшов із запевненням гетьманської вірності цареві.

Чого приходив? Отсе сказав Орликові гетьман: Хочуть успокоїти його, гетьмана, бо потребують і його війська, і грошей. Гетьман боявся смерті; тоді покладався на Орлика. Орлик вийшов, почувши якийсь крик. Москалі карали козака. Гетьман велів справу прослідити, більше на це не дозволить. Над козаками він начальник, не Меншіков.

Танський. Усе ніби завзялося на гетьмана: Танський на приказ Меншікова мов іти зі своїм полком у Польщу. Гетьман хвилювався. Тоді приїхав, до нього єзуїт Заленський з умовами союзу зі Станіславом. Лещинський домагався Правобережжя, гетьман спротивився. З тим єзуїт від'їхав, доставши ще запевнення повної толеранції в релігії. Бачилися й говорили сам-на-сам.

Від'їзд. Опускали Жовкву. Москалі зробили парад. До гетьмана приїхав Меншіков із царевичем Олексієм, на вид дуже нещасливим, якого цар віддавав під опіку гетьманові. Гетьман, ніби обминаючи болото, скрутив на інший шлях (їхав кариною), щоби непомітно вступити до двора княгині Дольської. Але її не застав, лише тринітарія о. Августина, який переказав те саме, що й Заленський.

По дорозі. В дальшій дорозі ствінули серед шляху вмираючого шведа. Гетьман поручив його

своєму лікарєві. Роздумував над переходом до Карла, небезпекою від Кочубея, яку треба усунути (але Мотря!), становищем старшин. Заїхав на постій до якогось двора.

Несподіваний гість. Мотря розмовляла з тіткою Марією Хведорівною, сидячи в садку, як несподівано над'їхав Чуйкевич. Їхав у Батурин і вступив провідати їх. Марія Хведорівна дуже врадувалася ним, а Мотря повитала здержливо й холодно, як звичайно. Заночує. Марія Хведорівна пішла зладити вечерю, а Чуйкевич із Мотрею остали. Він просив, щоби змінила своє відношення до нього, щоби стала його дружиною, бо інакше ні гетьман не перестане старатися про неї (а це відтягатиме його від великої праці), ні Любов Хведорівна не кине інтриг. Мотря обіцяла дати відповідь після надуми. Розказував їй про політичні події, про шведів-лицарів. Тітка покликала на вечерю. За столом розказував про московські страхиття, про жахливі картини, які доводилося йому бачити. Мотря задумалася. Потому відповіла, що годиться стати дружиною Чуйкевича.

Степи хвилястії. Не спала Мотря. Думала над горем людським, про яке дотепер поза своїми мріями про славу й булави блеск не думала. Тепер хоче бути інакша, хоче терпіння лікувати. Дивувався гетьман її зміні, лист писав, не сподівався відміни в її любові. Але інакше вже не буде. Чуйкевич від'їжджав, хоч як тяжко було йому тепер їхати. Служба кликала.

Зарослими шляхами. В Полтавщині клекотіло. Десять років тому тут гуляв зі своїми бандами Лебєдин, тепер утікали на Дон до Кіндрата Булавина, донського отамана. Чуйкевич вступив відпочити до

придоровжної коршми. Хазяйка жалувалася на тяжкі часи. Довелося й Чуйкевичеві побачити ватагу, що збиралася йти до Булавина. Якийсь чорний, Циганом званий, читав відозву Булавина; його вибрали отаманом і шезли, як дим. Проти старшин відгрожувалися.

На Україні гуло Гетьман знав про це й думав, журився. На Дону бунт проти царя — воно й не зле було б, ослаблює його. Але може це полум'я перекинутися й на Україну. Цар каже Мазепі здавити бунт — і він це робить. — Орлик кінчив писмо, щоби прочитати числовий (шифрований) лист, пересланий Дольською. Але Орлик побачив тут — лист короля Станіслава й перелякався. Уявив собі, які страхіття виробляють москалі з непокірними їм. Боявся. На місці гетьмана вислав би лист цареві на доказ вірності. Розійшлися. Гетьман казав Орликові молитися, щоби це діло вийшло на добре. Виходячи, Орлик стрів карлика гетьманського, який ніби з душі читав хитання генерального писаря.

Тайна. Орлик случайно довідався про тайну і треба було його втаємничити у складні політичні ходи. Як рано прийшов до нього Орлик, він заприсягнув його, присяг сам і, виявивши свій намір — получитися з Карлом, під присягою запевнив, що робить це лише для добра України. Орлик боявся, що станеться в разі невдачі. Тоді гетьман сказав, що на раді в Жовкві цар усього вимагав для себе, а на оборону України не дав навіть десять салдатів! Чи вагатися? Орлик, почувши це, вже не вагався довше. Дякував гетьманові за страшні турботи, які брав на себе для добра України.

На хуторі. Після вінчання пробував Чуйкевич із дружиною на одному з Кочубеевих хутовів. Зда-

валося йому, ніби час краде. Тут заїхала до них панна Маряна, гетьманова сестрінка, з невідступним греком Згурою, що залицявся трохи до неї, вірним чоловіком гетьмана. За столом розказував Згура небилиці про свої геройства, а Маряна все допікала йому, виказуючи їх неймовірність. Але опинившись з Чуйкевичем на сні під повіткою, він виявив Чуйкевичеві, що його тесть і Любов Хведорівна подають на гетьмана Мазепу донос до царя. Передає через черця Никанора вістку до архімандрита Сівського монастира, щоби приїхав до нього. Лаяли Гетьмана як ворога православної віри. Треба недопустити до доносу. Чуйкевичеві тяжко було слухати це. Він виявив рано Мотрі тайну й вона поїхала благодіяти батьків, щоби це закинули. Маряна, від'їжджаючи, прохала Мотрю перебратися в Батурин.

Запізно... Кочубей мав погане прочуття, але Любов Хведорівна на це не зважала. Архімандрит не приїхав, нездужав; зате просив повірити все о. Никанорові, якого прислав. Заприсягнувши черця, Кочубей виявив йому намір гетьмана зрадити православного царя й віру й казав поспішати до Москви. На це несподівано війшла до тієї тімнати Мотря. Не хтіла бути в одній кімнаті з черцем. Перейшовши до другої, благала батька, щоби лишив гру. Знають про неї люди. Любов Хведорівна пінилася, почувши з уст дочки слово „зрада“. Але змінити було запізно.

Готова ямка. Довго не було вістки про о. Никанора; за ним вислали вихреста Яценка, але він не застав царя в Москві. Щоби не було пізно, порозумілися з полтавським полковником і своїм одно-

думцем Іскрою й покликали його до себе, до Диканьки. Рішили подати донос ахтирському царському полковникові Осіпову. Вислали до нього попа Святайла. Яма під гетьманом була викопана.

Каменюки. Гетьман Мазепа двигав тяжкий камінь обов'язку визволення України. Помагали йому в тому єзуїт Заленський, тринітар Августин і ще болгарський архієрей, за щось зложений із престолу. Він тепер переїздив через козацький обоз недалеко Хвастова до двора, де стояв гетьман Мазепа. Допустили його. Цей розстрига, бувший архієрей, це була людина наскрізь зіпсована, розпуста, але знаменита до політичних посилок. І тепер привіз гетьманові вісті про Кочубеїв донос, про згоду короля Станіслава Лещинського на умови гетьмана Мазепи й лист короля Карла. Гетьман обдарував і відпустив архієрея. Скидає ярмо. Лише Кочубей мусить терпіти, батько Мотрі. Тяжка булава — як хрест.

Перехитрив. Цар і на цей донос не повірив і велів гетьманові арештувати Кочубея й Іскру й доставити царському судові. Домагався й Апостола, що колись був ворогом Мазепи, але гетьман його не дав. Покликав до себе, казав дати вістку Кочубеєві — хай не чекає на арешт.

Нехай постражду. Зате козаки, під проводом Трощинського й Кожухівського вислані арештувати Кочубея до Диканьки, викликали Кочубеїху з церкви, з якої вона не хтіла йти: нехай постражду, мовляв. Але перед воротами двора довго її прийшлося стояти, бо ніхто не виходив, а козаки господарили як у себе. Врешті як вона ввійшла й гордо озвалася про гетьмана, Трощинський, підпивший,

мало не застрілив її; врятував Кожухівський. Він відвіз Кочубеїху під сторожею (непомітно) до Батурина. Кочубеїха все ще думала, що цар її врятує, думала, що гетьман арештував її на власну руку.

Що почати? А Кочубей і Іскра навіть не втікали. Поїхали до Осіпова. Чуйкевич, почувши про це, виправив Мотрю на прощу, щоби не знала, що діється. Вона змінялася; нещастя зближувало її до чоловіка.

Утікачі. Цар, хоч би й повірив у наміри гетьмана, не міг його дразнити; він його потребував більше, як Кочубея й Іскру. Цих візвали ставитися до царської кватири дорогою через Смоленськ. Іскру з Осіповим окремо, окремо просили через посла Кочубея. У Смоленську їх задержали; сюди доставили Яценка і Святайла. Був тут канцлер Головкин із товаришем своїм, Шафіровим. Кочубей подав донос і судді розсліджували його, але так, щоби виявився неправдивим. Так хотів цар.

Питають. Розслідивши донос, який подав Осіпов зі слів Іскри й теперішній Кочубея, найшли неточність і зробили з того суперечність. Послали по Кочубея, який під присягою зізнав правдивість того, що писав. Його взяли остро. Покликали Іскру, який стояв за своїм зізнанням. Вилаяли брехунами й казали замкнути. Питали ще Святайла, Яценка і сотника Кованька, що був замотаний у справу. Щоби вияснити „суперечності“, взяли їх на муки. Били всіх. Кочубея вдарили й він, старий, зімлів, а потому зізнав, що цілий донос брехня. Щоби лише не били.

Вина і кара. Суд присудив Кочубея й Іскру на смерть, іншим дали легчу кару. Осіпов дістав похвалу за службову пильність.

Табор шумить. Карлові щастило. Гетьман Мазепа стояв табором під Білою Церквою; тут молодих обучали воєнного діла. Різно говорили в таборі; були проти москалів, то знову їх боялися. Гетьман сидів у шатрі й думав на табором, над положенням. То знову об'їжджав табор, хотів збагнути його настрої. Не тішили його висліди. А цар хоче нищити окремості України. Треба перейти до Карла, але чи можна покладатися на цей непостійний елемент, що в таборі? А тут ще й Кочубеєва справа й не все ще готове до переходу. Переїжджаючи по таборі, завважив ув одному місці збиту людину. Казали, що шпiон. Казав його відвести до себе.

Шпиг. Привели його Орлик і Ломиковський. Гетьман пізнав — тринітарія, свого посла. Відправив старшині, висловивши йому співчуття за пригоду, розпитував, із чим приїхав. Він приїздив з листом від Карла, написаним на плечах. При допомозі спеціального порошку, яким гетьман обмив тринітарієві спину (щоби без свідків), відчитав письмо.

Підписали. Зі змісту був цілком вдоволений. Карло гварантував самостійність України, з Мазепою як князем на чолі. Надходили старшини генеральні. Говорили про непорядки на Україні, про те, що треба перейти до шведів. Нарікали. Гетьман спитав, чого вони хочуть — і вони казали, що перейти до шведів конечно. Гетьман сердився, казав, що як він їм негодящий у гетьмани, то складе булаву. Вони настрашилися. Мали довіря до нього. Просили лише, щоби скоро прилучався до шведів. Тоді гетьман казав їм списати їх волю на письмі й покласти підписи. Сам вийшов. Старшини написали й підписали.

Піддався. Гетьман чекає на письмо й роздумував. Потому заснув. Орлик прийшов із письмом, розхилив двічі занавісу. Гетьман спав. Орлик думав. Ця людина крутить ними всіми, як хоче. І це письмо ніби написане під його диктат. Духово тиранізує людей зробити кінець насильству! Саме тоді гетьман покликав його. Ніби вгадав його журу. Але й він мав немало. Орлик — може йти, як не має сили видержати. Генеральний писар заломився. Припав головою до постелі. Вірний буде гетьманові до смерті! Подав письмо. Гетьман перебрав тринітара по козацьки. Тоді саме счинився крик. Бунт був у таборі. Вістку пустили, що гетьман кинув табор, утік. Гетьман, мимо спротиву старшини, подався туди. Побачили його. Особою своєю й мовою втихомирив бунт.

Годі. Ранком зібралася генеральна старшина в гетьмана. Присягли собі взаємно. Відкрив свої зносини з Карлом, гваранцію самостійної держави. Величезна радість обгорнула старшин. Але треба було нарадитися, як до цього довести — й покищо справу заховати в тайні. — Донесли гетьманові, що приїхав посол. Сповіщав про присуд над Кочубеем і Іскрою, стверджений царем. Карати мав гетьман. Було прикро, але рятунку для Кочубея не було. Муситься покарати. Старшина ствердила — як гетьман попросив поради. — Гетьман прикликав Чуйкевича і сповістив його про це. Жалів його й Мотрі. Виправив Чуйкевича до Батурина, приладити його до облоги.

В Батурині. Чуйкевич приїхав додому. Як Мотрі розказати про те? Стрінув її таку гарну; жаль тяжкий стискав його серце. Говорив про все інше, аж доки сама не спитала. Тоді сказав — каратимуть. Мотра впала зімліла.

Везуть! Було літо. Жарко. Багато всякого говорено в таборі. Козаки бачили, як везли скованих Кочубея й Іскру на простому возі.

Читають. На другий день урочисто перед табором прочитали засуд. Був правосильний, відклику не було.

Сповідують. Кочубей сповідався. Каявся за все, і за зраду гетьмана. Передосмертне бажання мав — побачити гетьмана. — Гетьман прийшов. Бачив жаль і терпіння товариша й сам терпів. Але не було ради. Та Кочубей і сам не бажав рятунку. Потішився словом гетьмана, що його донос ділу не пошкодив.

Тратять. Багато людей зійшлося дивитися на кару. Стояв збудований поміст, де впадуть дві голови. Юродивий дідусь прийшов, на голові в нього голуб сидів. Побачив топір — не вільно вбивати! говорив. Схвильований упав. Падачка ним трясла. — Привели. Прочитали царський маніфест (гетьмана не було, хорий був). „Не вбивай!“ кричав юродивий дідусь. Голови Іскри й Кочубея покотилися. — Службу божу служили. Гетьман диктував листи — вставлявся за родинами Кочубея й Іскри. Потому з архієреєм-розстригою говорив. Той щез після розмови.

В Могилеві. У Дніпрі коло Могилева купалися шведи. З Дніпра витягли якогось чоловіка. Це був архієрей, посол від гетьмана Мазепи. Завели його до короля Карла й він здав реляцію королеві, скільки війська може дати гетьман. Казав, що король Станіслав не вміє берегти секрету. Король дав записку для безпеки посла й він відійшов.

Шведи...! Квартірмайстер шведської армії

Гілленкрок працював над мапою. Війшли старшини: канцлер гр. Піпер, одnodумець Гілленкрока, і два противники їх — фельдмаршал Реншільд і ген. Маерфельд. Невдовзі прийшов король Карло. Створили ніби нараду: чи йти,получитися з Левенгавптом, як обстоював Піпер, чи на Україну, як радив Реншільд. Король питав, але своє думав. Так і тепер — рішив іти на Україну. Реншільд тріумфував; але антагоністи вийшли згідні. По-перед будинок ішло шведське військо Уста короля прошепотіли з безмежною любов'ю: шведи! Поздоровляли короля. *Vivat Carolus rex!* („хай живе король Карло“, лат.)

Дванадцять тисяч! Незабаром Спаса. В Батурині всякі чутки. Мотря недужа, але більше душею. До Чуйкевичів сотник приїхав, післанець із Києва, приклонник союзу зі шведами. Розказує, як цар вимагає все нових і нових військ від гетьмана. Ось і тепер пішло чотири тисячі. Дотепер уже дванадцять тисяч козаків пожер московський Молох! Карло простує на Україну. Страшно, щоби цар не побив Левенгавпта, що лишається сам у Московщині. Від'їхав сотник. Мотрі сумні вістки ніби нової сили додали. До праці!

На кватири. Листки опадали. Гетьман самітний вийшов у поле; важні думи налягали на нього. Був сам і бився з гадками, що говорити всяке. Але й тут знайшов його Кендзеровський. Із вісткою прибіг — шведи йдуть на Україну. Втомлений гетьман ішов до табору; коня не прийняв. У таборі стрінув — послів, що зі суплікою від полків приїхали. Ще й тепер! Гнівався, грозив, що покарає.

Нарада. Старшинам задовго було ждати. Треба вже раз рішитися й переходити до шведів. Га-

рячився Ломиковський. Розмовитися раз із гетьманом, — що тепер лежав смертельно втомлений у своїй світлиці. Стукали до нього. Аж за третім разом пустив Орлика, потому старшин. Просили його, щоби переходив уже до шведів. Гетьман ще хвилювався. Говорив їм багато. Хай вірять йому! — Сповідують про царського післанця. Гетьман хорий, прийме аж завтра.

Царський лист. Цар вимагає негайного приїзду Мазепи. Доносить про перемогу над Левенгауптом. Гетьман слухає, недвижно, як труп. Орлик тривожиться. Вмерти людині не дають! Куди йому до коня? Посол відходить: не знали, що з гетьманом так зле.

Новий наказ. Гетьман ніяк не поїде до царя; по смерті хіба їхав би. Але велить відписати, що хоч би вмер по дорозі, поїде.

У Смоленську. Цар святкував перемогу над шведами. Відбув тріумфальний в'їзд і пирував. На пиру його прибічники висловлювали недовіря до гетьмана; велів справу прослідити.

Так мало їх! Консілієм царських міністрів рішило візвати гетьмана нехайно до царя. Прочитавши заклик, гетьман став пересилати частини за Десну, до шведів. Для заспокоєння на час Меншікова післав до нього Войнаровського. Небезпечно, але конечно. Козацькі частини переходили. Так мало їх!..

2. Батурин.

1. У Городку. Як виявилось, що шведи рушили на Україну, рушила туди й московська армія. Стали в Городку над Сновю й офіцерня уряд-

жувала забави й оргії з жінками. Тут був Меншіков і сюди їхав Войнаровський, щоби виправдати гетьмана. Тривожився, чи не заарештує його Меншіков, чи не знає вже про рішення гетьмана. Меншіков прийняв його дуже гарно, повів до кімнати, де забавлялися офіцери; жалував гетьмана. Погано почувався Войнаровський у некультурному, п'яному оточенні. Меншіков забавляв його розмовою, казав, що задержить його в гостині кілька днів — а сам думав, чому гетьман не приїхав. Нарешті розсталися й Войнаровський поїхав на свою квартиру.

Підслухав. Тривожився, чи він не вязень уже. До сусідньої кімнати ввійшли два німці-старшини. Через стіну зачув їх розмову, що Меншіков підозріває гетьмана й мабуть ув'язнить Войнаровського. Він рішився. Виліз із квартири вікном, взяв одного козака й коней і метнулися до Борзни, де стояв гетьман. Під охороною ночі втекли.

У Батурин. Гетьман із Борзни післав посла до Карла. Посол вернувся і приніс вістку, що Карло зближається. Прибув Войнаровський із вісткою, що Меншіков хоче провідати хорого гетьмана. Треба було йти звідси, щоби з ним не стрічатися. Рушили до Батурина.

Остання ніч. У Батурині гетьман із Мотрею стрінувся. Чуйкевич поїхав по Орлика, вони остали. Була рішуча хвилина — гетьман починав нову карту історії. Мотря розуміла її, так довго дождану, але жахалася. Згадали минуле... Пропало. Не вернеться. Гетьман просив, щоби йшла з чоловіком до шведів, але вона рішилася остати в Батурині.

Прощання. Зібрані старшини гомоніли. Не-

раді були, що між них Анненков, начальник московської залоги в Батурині, прийшов. Та його гетьман післав із листом до Меншікова. Прийшов гетьман. Заявив, що прийшов рішучий момент. Переходять до шведів, за Десну. Батурин мусить видержати облогу, поки не прийде зі шведами на відсіч. Команду над Батурином передав Чечелеві, гармати німцєві Кєнігсєнові. Погостив коротко старшин і перетомлений повалився у крісло.

Виїзд. Гетьманські скарби забрано на вози. Рушили. Мотря оставала в Батурині. Гетьман розпрощався з Батурином, розпрощався й Чуйкевич.

За Десну. Гетьманські частини переходили за Десну. Гетьман востаннє передумував справу. Зірвав із царем — для добра України. Це не гризло його, хіба ті жертви, що їх ще потягне за собою війна. Переправилися через Десну біля Оболоння. Посунув по воді й човен гетьмана.

Відчиніть ворота! Батурин укріплявся. Чекав на Меншікова, а від нього не надіявся нічого доброго. Може прийти з військом. Любов Хведорівна навіть змінилася. Була проти москалів. Вертаючи від матері, Мотря стрінула сотника Івана Носа. Любив її, хотів рятувати. Вона гордила ним. На жінки полює — тепер! Але завтра мав її щось важного сказати. Обіцяла, що вийде. — Приїхав Меншіков і Голіцин. До мурів післали Анненкова, щоби батуринці відчинили ворота. Не послухали. Гетьман не велів нікого пускати. З нічим відїхав. Меншіков лютився, кулаком грозив Батуринові. Залюга Батурина рішила — боронити города до останнього. Лише Ніс на раді мовчав.

Перша жертва. На другий вечір Мотря вий-

шла до Носа. Цей хотів рятувати її й себе, як врятувався канцелярист Кандиба, що втік до москалів. Не хтіла по-доброму — був би насильно, але її паж оборонив і — згинув.

Через Десну. Гетьманське військо перейшло через Десну. Гетьман сказав до всього війська промову — що за волю України хоче боротися і просив їх кріпко постояти за це. Хоробрі шведи — союзники. — Орлика й Ломиковського гетьман вислав до шведського табору, що стояв коло Новгороду Сіверського. Вони приїхали до передньої сторожі, що була під комендою Гельма й Гілленштіерна. Полководці шведські для обережности вислали перевірити, чи це справді гетьман Мазепа стоїть недалеко табору. Після перевірення гетьман рушив — і вечером був у шведів із військом.

Царський приказ. Меншіков лютився. Підвів його гетьман. Зі своєї квартири, Нових Млинів, післав лист до царя з повідомленням про зраду гетьмана. Цар прислав відповідь — велів приїхати до Погрібок, де квартирував.

Під дзвінницею. По дорозі до царської квартири стрінув Меншіков ув одному селі царських райтарів, що їхали читати маніфест царя про гетьманову зраду. Але з-поміж селян вийшов дід і закинув брехню універсалові: гетьман не зрадив народу, він для добра його працює. Молоді обстали за дідом, склалася бійка. При тому був Меншіков. Селяни схоронилися на дзвінницю, кидали дзвони аж поки не згоріли з підпаленою дзвінницею.

У Погрібках. У царській квартирі застав Меншіков багато українців, що приходили з заявами вірності цареві і — проханням посад на місце

„зрадників“. Меншіков гордив ними, лаяв, бив. Був тут і Кандиба. Цьому велів подождати. Меншіков їв, аж вийшов цар, що говорив із Голіциним. Покликали Кандибу. Цар питав, що думають батуринці. Сподіваються помочі? Ха-ха! — Кандибі впероли 20 буків. Більше не варт. — Батурин треба жорстоко покарати. Цар поручив це Меншікову.

На чужих вислугах. Два дні ще минули батуринцям у непевності. Хто втівав із міста, того як зрадника карали самосудом козаки. Врешті показалися московські полки. Ще раз пробував Голіцин зломити опір Батуринців і післав лист повідомляв їх про вчинок гетьмана. Але залога й міщани рішуче заявили, що додержуть вірності гетьманові. Після цієї відповіді треба було укріпляти ще сильніше Батурин; добра не ждали. Надтягнуло московське військо. Меншіков післав ще сотника Жарковича, українця, що був при ньому, щоби наклонив батуринців до здачі. Не послухали. Посол із нічим вернувся. — Мотря просила, щоби її чуру з козацькою парадом похоронили. Покійник слави козацької бажав. Чечель приказав зробити так.

По обох боках Сейму. Поки москалі окружили Батурин, Чечель виправив боязливих із міста. Сам, щоби зискати на часі, вислав козаків на розмову з москалями. Дух ув обляжених підносив старий, усіми люблений діякон. Побачили луну з далекої дзвінниці, думали — сигнал від гетьмана. Треба витривати, може прийде з допомогою. Чечель висилає послів до Меншікова, щоби дав три дні до надуми. Той не годиться. Доволі часу до ранку. Покищо — заложити міни під замок.

Риють. Мотря перенеслася на замок. Засне на хвилину й будиться. Чує підземний стук. Доне-сла Чечелеві. Очевидно роблять підкоп. Чечель лишив замок на Кенігсена, зібрав щонайвідважні-ших козаків і заходив до підкопу. Коротка боротьба — повелосся. Пішло копання далі, до дверей тай-ника. Перейшли на замок. На якийсь час небез-пека усунена.

Грець. Як розвидніло, Чечель по рухах мо-сковського обозу пізнав, що вони оточують Ба-турин. Провірів це, розглядаючи поле бою з ви-сокої дзвіниці. Треба зробити випад, виманити москалів у поле, а там козаки нароблять багато шкоди москалям. Полковник Герцик вискочив із козаками в поле. Стрінулися з московськими дра-гунами, робили їм багато шкоди. Козаки були мист-ці в герці. Якийсь сотник козацький страшенно масакрував москалів, забив їх силача. Аж як мо-скалі почали оточувати козаків, вони відступили, на замок. Москалі стали поживою для Кенігсенових гармат. Рани козаків гоїть Мотря й діяконова дочка.

Червоний когут. Меншіков лютився і ста-рався ще раз захитати Батурина у вірності гетьма-нові. Післав до Батурина українця Зажарського. Його мало не застрілили; на щастя надійшов Че-чель і попровадив Зажарського на замок. По до-розі таки добре натовкли посла, як він зневажливо висловився про гетьмана. Та врешті рішили про-читати лист Меншікова, хоч таки зразу заявили, що Батурина не здадуть. Насилу Мотря й Герцик угамували старшину й вивели посла. Тоді старий лавник міста казав доказати ділом, що всі готові на найбільшу жертву — спалити свої домівки, а

самим іти на замок. Грізні були слова, але найшли послух.

Тайниками. Мотря осмотрила рани Зажарського й повела його тайниками, щоби знову не потурбували; завязала очі послові. Він гадав, що Мотря намовить батуриців піддатися, але вона сама небажала того. Вивела його. Зажарський більше в Батурин не піде, хай собі йдуть москалі. Не хоче.

Батурин горить. Мотря погодилася з матір'ю. Горе зблизило їх, вони стали для себе рідні. Любов Хведорівна покалася, шанувала гетьмана й бажала його побачити тепер. А як довідалася, що батуриці палять свої дома, пішла з Мотрею зі замку до свого двора. Нехай і Кочубеї з людьми йдуть. Власною рукою підпалила свій двір і тоді вернулася на замок. Мотря перевязувала ранених.

Граната. Москалі зробили сильний приступ. Сиділися гранати на батуринський замок. Мотря вибігла, була коло Кенігсена, але вдарило стрільно й вона впала. Прокинувшись, побігла до Кенігсена. Йому обірвало ноги. Дав мотрі ключі від порохової вежі під замком. Якщо не годен буде оборонитися, нехай висадить замок. Приступ був відбитий. Батурин як пекло горів — але серед залоги було завзяття. Згинуть, а не дадуться. Чечель за десятиох працював. Мали надію на відсіч. Тимчасом укріплювали замок. Місто може й не устоїться. Нараз Мотрю пориває товпа. В ній жах. Зрадою дісталися москалі на замок. Зрадник — Ніс. Старий але сильний золотар батуринський бере провід. Розпучливо б'ються. В Мотрі ключ до порохової вежі. — Битва шаліла. Діакон зібрав відділ і

відпирав ворога, але зайшов задалеко. Пропало. На неї черга. Кинулася до порохової вежі. Цить. серце, треба це зробити. Дісталася, викресала вогонь і — попала в руки Носові, що догадавшись побіг за нею. Благання не допомогло. Видерлася — доганяв. Потому зімліла.

Гураган. Прокинулася — була звязана. Визволилася якось і кинулася в вир борби. В Батурині вороги. Розпучлива боротьба, навіть жінки борються побіч чоловіків. Місцями борються поодинокі гуртки, як Гомерові герої. Мотря між ними, коло коваля-провідника. Ворог бере їх у два вогні, але зі замку наспіває Чуйкевич і рятує їх. Прилучаються до нього й відступають з ним — лишають Батурин. Він і так пропав через зраду Носа. Чечель рятує решту війська.

Політав сніг. У здобутому Батурині москалі криваво розправлялися з обляженими. Мордували, били, руйнували все. Аж сніг почав падати — ніби хтів прикрити сліди крові. В гетьманському саді на лавці лежить Мотря. Не може рушитися. Думки рвуться. Вона Батурина не кине... Захищати його?.. Не знає... Падав сніг.

Знайшли. Знайшов її офіцер. Гарна яка! Може ще врятує. Велів віднести в будинок. Заходить туди сам і думає. Магкість якась вилазить із душі. До чорта з нею! Він офіцер, а вони — зрадники. Але ж це свинство, звірство, ці знущання, огида, рабунки. Стріляв до труподерів, що огидно грабили. Свині! А над усім цар, творить Росію... А він, старшина царський, слинить? Нараз глянув на жінку й пізнав — Мотрю. Вибігає, приводить лікаря. Може врятує!

Скорін. Цей старшина звався Петро Павлович Скорін. Красунь був, але й чудака. Не мав приятелів, бо не вмів жити їх пересічним життям. Від часу, як пізнав Мотрю в гетьмана на балі і влюбився в неї, ще більше чудний став. Але не признався, боявся відмови. Загордий був. Тепер прийшов до неї — завезе її куди вона хоче, врятує її. Вона відмовилася, хоч дякувала йому за благородність. Хоче в Батурині спокутувати свої гріхи. Скорін вернувся на вартівню.

Червоні панчохи. Меншіков кликав його. Сидів на коні перед вартівнею, кінь у крові по коліна, ніби в червоних панчохах. І рукавиця у крові. Кат. Кликав Скоріна, слухав звіту. Довідався, що є Кочубеева Мотря. Подалися у двір.

На суд! Меншіков склав суд із кількох старшин. І Скорін пішов, бо — що буде з Мотрею? Питали одного. Нічого не виявив. Меншіков вислав молодого офіцера, Осіпова, щоби промовив до мазепинців. Після того впровадили іншого. Сміливо поводився, нічого не виявив. Хтіли знати де гетьманські клейноди — не сказав. Один офіцер ударив козака, а той — віддав. Скінчилося палем. Меншіков сердився. Нічого не добув із бранців. Суд засудив їх. Меншіков кричав на бранців, кидався, бив, бо вчув образливе слово. Хтів, щоби падали на коліна — не впав ніодин. Завіззав ката, Мішку, звірину в людській подобі. Що третього — на паль, четвертого — колесувати, інших повісити. Меншіков зганяв злість на офіцерах. Скорін тримався збоку. Гидко йому було. Випили горівки за здоровля царя, мусів випити і Скорін. Треба було ще переслухати Мотрю. Її, для хороби, внесли

з ліжком. Меншіков питав лагідно, старався бути чемний. Але як Мотря не дала йому бажаних вияснень, де гетьманські клейноти, хто поїхав із гетьманом, — він попав у злість і грубо грозив кнутом. На це піднявся Скорін і звернув увагу князя — що це жінка, та ще й хора. Князь казав Мотрю винести й тоді легко картав Скоріна. Як той пробував щось говорити, князь крикнув „проч!“ Скорін хвилину ще дивився на князя, а потому вийшов і — застрілвся. Меншіков ніби оправдувався перед офіцерами — він же не загостро поступив із ним. Офіцери притакували „світлішому“. Вийшли.

„Таїнство“.¹⁾ Поїхали туди, де кат Міша робив свою роботу, аж слабших офіцерів млоїло. Меншіков сердився. Він сам брав розпечену шину, тягнув нею по хребті мученика, або бив кнутом. Аж обкривавився. Мішка подвизався — колесував. Умів це так справно, що аж самому Меншікову було гидко. Могли звідти їхати, там уже без них справляться.

Гетьманові скарби. Офіцери їхали за князем і розмовляли про великі жорстокості. Тяжко їм було на все дивитися. — Меншікову донесли, що знайшли гетьманські, клейноди і ще гроші. Поживиться „світліший“. Полонених казав калічити, або пускати в ріку Сейм.

„Савська цариця Магдалина.“ Після допросу Мотря лежала в боковій кімнаті й не знала, що діялося. Лише мрії снувалися невиразно: і гетьман нагадувався, і десь образ Скоріна виринав перед душею. Хто він такий? Чи нещасний, як

¹⁾ Так називали тортури.

Мотря? Ні, вона не пуста жінка, хай не дивиться на неї так. Вона не савська цариця, не Магдалина. Вона лише Кочубеева Мотря. Удвох підуть назустріч обнови, Христові... — Любов Хведорівна була коло неї. Доглядала її. Потому вбрала її — в дорогу. Мала їхати з Батурина за „світлішим“, князем Меншиковим. Мотря зімліла в кариті. Так і краще, бо не бачить страшних палів здовж дороги.

Дивувався Сейм... Дивувався Сейм, що так тихо було в Батурині. Тут камінь на камені не остався. Повисла грізна кара над містом, столицею Мазепи, — кара царя Петра. Аж салдати жахалися, як задумувалися над тим. Краще не думати. Страшно їм було. На кладбищі ходило щось — умерці. — З гробниці дід виліз, що там врятувався перед москалями. Тихцем уночі зносив ранених, зводив живих. Вірив, що Батурин оживе — не пропаде, як зерно пшениці, яке чорт у землю зарив і притопав. Зійшло.

Гармати. Кенігсен попав у полон. Лікували його. Гарматчиків привязували до дул і розстрілювали гарматними стрільнями. А потому цілий тріюмфальний похід добичі рушив із Батурина. За ним московські частини йшли. Сейм ніс трупи, попривязувані до дощок — людей, покараних Меншиковим. А дід у Батурині відводить урятованих у потайник, де є трохи харчів.

Українська душе! Незбагнута душа українця. Хоробрість і завзяття були в Чечелевих вояків. А тепер, як їх вів із Батурина, змучених, не слухали його: спочивали, де не вільно, „спасаймо себе, його не слухаймо“. Хто збагне українську душу?

У добрих людей. Чечель зі своїми добилися

до села. Попав Чечель до доброго господаря, колишнього козака, приклонника задумів Мазепи. Прийняли Чечеля. Сумні були вістки, які їм подав: не було Батурина вже. Сумували всі. Проклинали добрі господарі Носа, поганого зрадника, що погубив Батурин. Знали вже універсали царя й гетьмана; вірили гетьманові, але багато таких було, що й не вірили. Нагодували хороброго Чечеля й його чуру й заховали у скритій кімнаті.

Сусіди. Прийшли до хати сусіди. Довідалися про Батурин, нарікали на гетьмана й Чечеля, що самі рятувалися, а про місто не дбали. Господар дивувався їх мові, хотів їм вияснити, але їм це не чіпалося голови. Договорилися до того, що треба Чечеля вишукати й видати москалям, бо ще біди накличе на село. Не помогли переконування; ближча сорочка тіла, як кожух. Впрочім завтра вирішить громада, як буде. Господар терпів. Боліло його поведіння й думки сусідів. Хтів сховати Чечеля в безпечне місце.

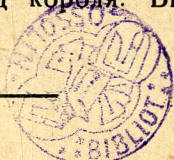
Лицар у блискучій зброї. Сходило сонце, збиралася громада. Декому здавалося, що бачить лицаря у блискучій зброї, як проганяє ніч. У громаді йшли толки. Одні стояли на тому, щоби видати Чечеля, другі — щоб не видавати. Біднота проти старшини й багатих ремствувала. Лицар ховався за хмару... Громада домагалася перешукати село й найти Чечеля. Даремне переконували громаду вірні гетьманці. Аж дійшло до образи й бійки. Надійшов Чечель. Роздумував над упадком Батурина; його гадки блукали зарослими шляхами України. Думав, чому недоля в нас? Бо зрадники товпою проводять... Прийшов до громади. Потребували

його. Їм жаль Батурина, а йому жаль, що не згинув там з лицарями, щоби не жити тут із негідними. Шаблю поломану показав — як святощ з рук до рук ходила. Тихла громада. Але несподівано напали гільтаї, пірвали Чечеля, побивши його обронців — гарну нагороду дістануть від москалів.

...Бо не знають, що творять. Цар вибір нового гетьмана наказав. В універсалах брехню писав про гетьмана, що він запродати хотів Україну. Думав Чечель, везений на санях бандитів, що ще посмішкувалися з нього. „Прости їм, Господи, бо не знають, що творять“, просив. — Стрінулися з Меншіковим і його військом. Чечель глянув і завмер. Гармати Кенігсенові, він сам на возі, і — Господи, клейноди, булава гетьманська в москаля в руках! Мліє Чечель. Кенігсен не видержав гіркої дороги. А щоби не було без кари для нього — Меншіков велів колесувати трупа.

Союзники. Генерал Левенгавпт десятий раз уже розказував про своє нещасне поразення. Говорили старшини, чому король на Україну звернув. Тому мабуть, що це багатий край. От і тепер король дожидає достойного гетьмана Мазепи, а сам їздить Бог знає куди. Саме надїхав гетьман. Небаром був і король — доложили йому, що є гетьман. Король дожидав його за вечерею.

Король і гетьман. Монархи привиталися урочисто. Гетьман усіх прихилив до себе. За вечерею пішла вже товариська балачка. — Після вечері гетьман виїхав від короля. Від Батурина грали гармати...

РЛ 3453

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА

Ч. 53.

БОГДАН ЛЕПКИЙ

МАЗЕПА

Ч. II. Не вбивай.

Ч. III. Батурин.

(Вступ, характеристика осіб,
історичний підклад, зміст.)

Накладом Української Книгарні й Антикварні
у Львові, вул. Рутовського ч. 22